

Liudwigo Erhardo socialaus rinkos ūkio doktrina

Dalia Eidukienė

Vilniaus Gedimino technikos universitetas
Saulėtekio al. 11, LT-2040 Vilnius

Straipsnyje aptariama sėkminga ūkio pertvarka, įvykdyta besikuriančioje Vokietijos Federacinėje Respublikoje ir jos „krikštatevio“ profesoriaus Liudwigo Erhardo socialaus rinkos ūkio doktrina. Ši pertvarka politikų, istorikų ir ekonomistų tebevadinama „ekonominio stebuklo“ vardu, o Liudvigas Erhardas – socialios rinkos „tėvu“. Būtent jo iniciatyva ir jam tiesiogiai vadovaujant buvo įvykdytos ryžtingos reformos, kurių dėka per dešimt pokario metų nugailėta, sugriauta ir pažeminta Vokietija išmetė į istorijos sąšlavyną visas planinės-komandinės ekonomikos sistemas bei ideologinius stereotipus ir pateikė pasauliui vadinamąjį „ekonominį stebuklą“, padariusį Vokietiją tokią, kokia ji yra dabar – galingą, klestinčią valstybę.*

Socialios rinkos ekonomikos koncepcija, per trumpą laiką įrodžiusi savo rezultatyvumą, buvo pakelta į oficialios valstybinės VFR doktrinos rangą ir tapo vienos pagrindinių politinių partijų – Krikščionių demokratų sąjungos ekonominės programos pagrindu.

L. Erhardo neoliberalinis laisvosios rinkos ūkio modelis toli peržengė ekonominio liberalizmo mąstymo ribas. Teko labiau atsižvelgti į ekonomikos, visuomenės ir politikos savitarpio priklausomybę, dėl kurios socialios rinkos ekonomikos paradigma įgavo naują „suformuotos visuomenės“ traktuotę, tapusią šiuolaikinės socialinės teisinės valstybės koncepcijos dalimi.

Raktažodžiai: socialus rinkos ūkis, neoliberalizmas, socialinis saugumas, socialinis klausimas, socialinė politika, klasikinio liberalizmo transformacija, paternalistinė valstybė, „suformuota vosuomenė“.

Keywords: social market economy, neoliberalism, social security, social notion, social development, social politics, transformation of classical liberalism, father state, „firmed community“.

Įvadas

Nuo Liudwigo Erhardo inicijuotų reformų praėjo daugiau nei pusė amžiaus, tačiau „ekonominio stebuklo“ fenomenas dar ir šiandien išlieka aštrių polemikų objektas. Daugelis su tam tikra ironija vertina laisvosios rinkos ekonomikos socializacijos galimumą ir tikslus. Tačiau vokiečių liberalų „eksperimentas“ – socialios rinkos ekonomikos sukūrimas – pademonstravo didžiulę socialinę-ekonominę sėkmę ir, Erhardo žodžiais tariant, būtent jis „padarė“ vokiečius turtingus. Savo pasirinkimo ir idėjų teisumą Krikščionių demokratų sąjunga sugebėjo apginti sudėtingame, kartais net aštriame dialoge su Vokietijos socialdemokratais ir antrojoje neokonservatizmo atgimimo bangoje – devintajame praėjusio šimtmečio

dešimtmečiuose tai patvirtino. Šis dialogas tęsiasi ir dar galutiniai neatsakė į laikmečio keliamus reikalavimus.

Mums, lietuviams, yra ko pasimokyti iš vokiečių Krikščionių demokratų sąjungos ekonominės politikos bei socialios teisinės valstybės kūrimo praktikos, nes istorinė patirtis moko tik apdairius ir išmintingus. Juolab, kad dabartinė Lietuvos Respublikos socialinė-ekonominė būklė, pasižyminti nesuformuota ir nefunkcionalia rinkos ekonomika bei nuskurdusia gyventojų dauguma, reikalauja rinkos ekonomikos socialumo.

Freiburgo mokykla – laisvosios rinkos ekonomikos socialumo pagrindėja

Neoliberalinė socialaus rinkos ūkio koncepcija atsirado tarpukario Vokietijoje XX a. trečiojo dešimtmečio pabaigoje ir ketvirtojo dešimtmečio pradžioje. Ši doktrina pradėjo formuotis šalyje, kurioje buvo silpnos liberalinės tradicijos ir teorijose vyravo idėjos, sureikšminančios valstybės vaidmenį ekonomikos raidoje. Rinkos socialinio mechanizmo analizei beveik nebuvo skiriama dėmesio. Socialaus rinkos ūkio koncepcija buvo savotiška teorinių ekstremalios-

* Liudwigas Erhardas gimė 1897 m. pirklio šeimoje. 1924 m., baigus Frankfurto universitetą, jam buvo suteiktas ekonomikos daktaro laipsnis. 1924–1928 m. Niurnbergo konjunktūrinių tyrimų instituto bendradarbis ir direktoriaus pavaduotojas. 1942 m. Pramonės tyrimų instituto direktorius ir įkūrėjas. Po karo – Bavarijos ūkio ministras. 1948–1949 m. Jungtinės anglų ir amerikiečių zonos ekonominės valdybos atsakingasis ekonomikos direktorius. 1949–1963 m. – VFR ekonomikos ministras. Nuo 1957 m. – VFR vicekancleris. 1963–1966 m. – VFR kancleris. Mirė 1977 m.

liberalios ekonomikos alternatyvos paieškų tąsa, kuri vyko Vokietijoje jau nuo XIX a. pradžios.

Socialios rinkos ekonomikos koncepcijos atstovai, kaip priešprieša klasikiniams liberalams, vadina mi ordoliberalais arba neoliberalais, telkėsi Vokietijoje apie profesorių Walterį Euckeną – tuometinį Freiburgo universiteto politinės ekonomijos katedros vadovą. (Iš čia visa neoliberalinė tėkmė įgavo *Freiburgo mokyklos* pavadinimą.) Iki ketvirtojo dešimtmečio vidurio jie suformulavo tam tikrą „neoliberalinį credo“, kuris geriausiai išsikūnijo specialiojoje leidinių serijoje „Ūkio organizacija“. Šią seriją 1937 m. leido profesoriai Walteris Eucken, Francas Böhmas, Wilhelmas Röpke, Aleksandras Rüstowas, Hansas Grossmanas-Dörtas ir kt.

Neoliberalai pateikė savo liberaliojo ūkininkavimo sampratą, kurios kvintesencija – laisvos konkurencijos idėja. Tai – kainodaros ir pinigų cikurliacijos laisvė, konkurencija be monopolijų ir privatinės nuosavybės neliečiamybė, verslininkų ekonominis savarankiškumas ir atsakomybė, apribotas valstybės vaidmuo ekonomikoje.

Tai buvo nauja ir netgi drastiška, nes Vokietijos naujųjų laikų ekonomikos istorijoje buvo padėta labai daug pastangų visapusiškai pažaboti konkurenciją. Erhardas teigė, kad Freiburgo mokyklos tyrimų dėka ne tik konkurencija, bet ir konkurencijos socialiniai padariniai tapo pagrindinėmis laisvo rinkos ūkio problemomis. Pirmoji – sudėtinė socialaus rinkos ūkio dalimi, antroji – šalutine sąlyga, o gal ir prielaida, kurios nesprenžiant rinkos ekonomika negali funkcionuoti.

L. Erhardui buvo labai svarbios neoliberalų, ypač Walterio Euckeno, pažiūros socialiniu klausimu, kurios teigė, kad nuo industrializacijos proceso pradžios socialinis klausimas yra tapęs svarbiausiu žmogaus būties klausimu, kad socialinis saugumas ir socialinis teisingumas tebėra svarbiausias laiko reikalavimas. W. Euckeno nuomone, socialinis klausimas, atsiradęs ties XVIII ir XIX a. riba, kaip industrializacijos ir technikos raidos padarinys, pasireiškė giliais prieštaravimais tarp verslininkų ir pramonės darbininkų. Nors liberalūs įstatymai ir garantavo laisvę ir žmonių lygybę, tačiau pramonės darbininkai liko nelaisvi tiek ekonomine, tiek socialine prasme. Visuomenė suskilo į dvi priešiškas grupes. Ir, anot Euckeno, socialinis to laiko klausimas buvo reikšmingesnis negu krizė vienoje gyvenimo srityje. Dabar gi socialinis klausimas iš esmės pakito: XIX a. jis buvo privataus pobūdžio ir siejosi tik su pramonės darbininkų klase. „Socialinis klausimas tapo reikšmingas visiems be išimties profesiniams sluoksniams“. Jis pasidarė visos visuomenės problema.

Euckenai atkreipia dėmesį į didžiulį laimečio prieštaravimą – „pats socialinio klausimo suvokimas,

traktavimas, idėjos ir programos, kurios šiandien yra labai aktualios visame pasaulyje, daugeliu atveju kilę iš praėjusios epochos“ ir jų nebegalima spręsti „praėjusio amžiaus socialinės politikos priemonėmis“. Jo nuomone, dabar jau nepakanka „punktualiai“ įgyvendinti kai kurias seno stiliaus socialinės politikos priemones: vienur padidinti darbo užmokestį, kitur užkirsti kelią nelaimingam atsitikimui gamyboje arba sukurti labdaros organizacijas. Anksčiau buvusios socialinės politikos formos jau nepajėgia sukurti žmogaus vertų gyvenimo sąlygų. Visi vargingieji vienokiu ar kitokiu atveju gali reikalauti daugiau nei paprasta užuojauta arba socialinė pagalba. Jie turi teisę į tvarką, kuri sukuria žmogaus vertą gyvenimą. Pasak W. Euckeno, „dabar socialinis klausimas savo esme yra žmogaus laisvės klausimas“ [1, p. 267]. Laisvos ekonominės tvarkos formavimas ir konjunktūrinė politika turi padėti spręsti socialinį klausimą, nes „teisingai suvokta socialinė politika yra universali<...>“ [1, p. 404], juk nėra nieko, kas nebūtų svarbu socialiniu požiūriu. Todėl socialinė politika negali būti išplėsta iš bendro konteksto. Ji visų pirma turi būti lygiareikšmė visos ekonominės tvarkos dalis.

Vokietijos „ekonominio stebuklo“ pagrindinis architektas Freiburgo mokyklos atstovus vadina socialaus rinkos ūkio bendrakūrėjais. Jo nuomone, jeigu kada nors teorija galėjo teisingai aiškinti laikmečio simbolius ir, atitinkamai, suteikti savo išvadoms, ekonominei ir visuomeninei politikai naujų impulsų, tai buvo neoliberalų mintys. Jie pabrėžė ekonominės politikos socialinius aspektus ir „išmokė nacionalinius ekonomistus vėl mąstyti funkcijomis, aiškiai parodydami, kad ekonominis žmonių gyvenimas turi būti suvokiamas ne atplėštais nuo kitų būties sferų, todėl tvarkyti jį taip pat reikia neizoliuotą“ [2, p. 428].

Žlugus fašistiniam režimui, Erhardas pasiūlė Euckenui, gyvenusiam Anglijoje, bendradarbiauti kuriant socialų rinkos ūkį. Jis konsultavo pirmąją VFR vyriausybę. Nuo tada „Freiburgo mokykla“ tapo lygiateise dalyve kuriant „VFR legendą“.

Klasikinio liberalizmo transformacijos problema

L. Erhardas tapo neoliberalių idėjų tęsėju ir įkūnytoju. Teorine prasme jis pažengė toliau už savo bendraminčius iš Freiburgo mokyklos, perimdamas savotišką estafetę ir pateikdamas socialinio klausimo sprendimą socialios rinkos sąlygomis. Socialiam rinkos ūkiui, kuriam būdingi laisvo visuomeninio plėtojimosi idealai, buvo lemta suvaidinti pavyzdinės liberaliosios doktrinos vaidmenį, nes visuomeninė sąmonė rinkos ekonomiką suvokia kaip liberalios tvarkos principą. L. Erhardas šventai tikėjo ekonominės laisvės idėja ir manė, kad vienintelis teisingas Vokietijai

kelias – maksimalios laisvės kelias“ [2, p. 230], įkūniantis ūkinę laisvę, t. y. veiksmų laisvę laisvoje ekonominėje erdvėje. Socialaus rinkos ūkio sąlygomis „ūkinis procesas, t. y. gamyba, prekių ir pajamų paskirstymas, valdomas ne per viršininų prievartą, o pagal savarankiškai nustatytą ūkinę-politinę tvarką pasitelkiant laisvų kainų ir laisvos konkurencijos mechanizmą“ [3, p. 4]. Tačiau ekonominės laisvės principus L. Erhardas traktuoja kaip kokybiškai naujus, išaugusius „smitinius marškinėlius“. Dar taip neseniai valstybinės komandinės-prievartinės ekonomikos paverttas vokiečių „lyg arklys, vis dar jautė burnoje žąslą, kurio gali atsikratyti tik padedamas rinkos ekonomikos, neturinčios nieko bendra su naftaliniu prakvėpusiais liberalizmo lozungais“ [2, p. 230]. L. Erhardas neabejoja, kad tik šiuolaikinio tipo socialios rinkos ekonomika, o ne laisva praėjusios epochos liberalios piratystės rinkos ekonomika, kuriai būdingas smitinis „laisvų jėgų žaidimas“, gali atkurti kiekvieno individo reikšmingumą ir virš visko iškelti asmenybės vertę, vainikuodamas ją atlikto darbo pelnu“.

Profesoriaus nuomone, klasikinis liberalizmas paseno. Jo ekonominis modelis atskleidė savo teorines ir praktines silpnybes. *Homo economicus* įvaizdis, kad ir koks iš pagrindų teisingas ir puikiai išreiškiantis žmogaus racionalumą ir ekonominę išskaičiavimą, apibūdina tik tam tikrą vidutinį žmogaus tipą, galintį atstoti tik labai sąlygišką apibendrinimą. O kur visuomenės dalis, negalinti lygiaverčiai kaip darbiniai bei vartotojai dalyvauti ekonominiame procese ir dėl to priversti degraduoti? Juk iš to kylanti ekstremali socialinė įtampa ir neramumai kelia pavojų pačiam ekonominiam procesui. Deja, klasikiniam liberalizmui tai mažai terūpi. Jis menkai vertina socialinio saugumo reikšmę motyvacijai ir socialinei taikai, visiškai atsiduodamas „stebuklingai natūraliai“ savireguliacijai, užtikrinančiai gerovę ir lemiančiai socialinę taiką. Erhardas nepritarė tokiam klaidingam smitiniam optimizmui. Jo nuomone, būtent čia glūdi pirminio liberalizmo transformacijos į rinkos-ūkinį mąstymą priežastis, nulemta socialinės kovos. Profesorius pareiškia, kad ši transformacija, pagimdyta vargų ir suirutės, prasidėjo dar sustiprėjusios industrializacijos laikais, kai „grynasis liberalizmas, nepaisant visų neabejotinų savo gamybos produktyvumo padidinimo teigiamybių, pasirodė nepajėgus spręsti socialinio teisingumo problemą“.

Pastaroji klasikinio liberalizmo transformacija L. Erhardui jokia sensacija: „ekonominės koncepcijos ir ekonominės sanklodos visada buvo ir bus linkusios keistis, tačiau amžinas liks ekonominės veiklos tikslas – tarnauti ir padėti kurti žmonių gerovę. Geriausia, nepaisant jokių dogmų, visada yra tokia ekonominė santvarka, kuri, atsižvelgdama į istorines, poli-

lines ir ekonomines aplinkybes, užtikrina optimalų efektyvumą, kurioje ekonominiai tikslai harmoningai derinasi su realiomis sąlygomis ir su socialiniais tikslais“ [2, p. 113]. Šios nuostatos Erhardas laikėsi kurdamas socialų rinkos ūkį.

Rinkos ir socialinių pradų dialektika

Erhardo nuomone, laisva ekonomika jokių būdu neatmeta socialinių poreikių, o socialus rinkos ūkis – tai santvarka, harmoningai derinanti ekonominius ir socialinius tikslus. Jo nuomone, „būtų iliuzija teigti, jog sąvoka *socialinis* visiškai nesiderina su rinkos ūkio sąvoka“. Profesorius apgailestauja, kad pokarinės Vakarų Vokietijos politinės partijos priima sprendimus ekonominių sistemų atžvilgiu, paversdamos tas sistemas tam tikromis dogmomis, nes vyksta tam tikras pasirinkimas: „kolektyvizmas ar laisvė“, „Marxas ar rinka“. Jo nuomone, ekonominių koncepcijų klausimas turi būti svarstomas ne partine kalba, nes nei „suėstos kandžių“ planinės-komandinės ekonomikos, nei „kvepiančio naftalino“ klasikinio liberalizmo šalininkai per tas dogmas „nesugeba pamatyti ekonominių ir socialinių problemų tarpusavio ryšių“, o sąvokas „liberalinis“ ir „socialinis“ vertina kaip priešingybes. Erhardui šie abu elementai lygiareikšmiai ir lygiaverčiai, nes ekonominė pažanga ir socialinė gerovė neatskiriamai susiję viena su kita, todėl „turi rasti būdų, kaip šiuos du tikslus, o gal net du metodus, susieti tarpusavyje“. Vienas jų – socialus rinkos ūkis, kurio ekonominės politikos socialumas pasireiškia per ekonominės pažangos ir darbo našumo pajungimą vartotojo labui. Šis tikslas dažniausiai pasiekiamas per laisvą konkurenciją už optimalius ūkininkavimo rezultatus, trukdančią gauti didžiules neuždirbtas pajamas arba net rentą ir palaikančią ekonomikos dinamiškumą“.

Profesorius teigia, kad nedaranti įtakos liaudies ūkiui autonominė socialinė politika liko praeityje, dabar ji turi užleisti vietą socialinei politikai, suderintai su ekonomine politika, t. y. tokiai, kuri neigiamai neatsiliepia liaudies ūkio našumui ir atitinka pagrindinius rinkos ekonomikos principus“. Todėl žymiai naudingiau didinti gerovę plečiant gamybą, negu tikėtis visuomeninio produkto perskirstymo gerovės. Tokia politika, Erhardo nuomone, moko žymiai protingiau nukreipti visą liaudies ūkio potencialą visuomeninio produkto didinimo linkme, negu išvarginti save kovojant dėl jo perskirstymo ir kartu nukrypti nuo vienintelio naudingo kelio – visuomeninio produkto augimo kelio. Žymiai lengviau duoti kiekvienam po didesnę gabalą iš nuolat augančio pyrago negu stengtis gauti naudos iš kovos dalijant mažą pyragą, nes kraštutiniu atveju už kiekvieną – kokį nors pranašumą tenka mokėti kito netektimis“.

L. Erhardo skepticizmą dėl „teisingo“ visuome-

ninio produkto paskirstymo nulėmė įsitikinimas, kad mūšio „už didesnę gabalą“ lauke dalyvauja asmenys ir net didelės asmenų grupės, norinčios išsikvoti pranašumą kitų sąskaita. Tačiau šiuo atveju lengvai ignoruojama aplinkybė, kad prieš daugiau reikalaujant reikia daugiau pagaminti: „Reikia gyventi pasakoje arba rojuje, kad manytume, jog įmanoma pagerinti gyvenimo lygį nesant reikiamo gamybos išsivystymo“ [2, p. 338]. Todėl tik sistemingas ekonomikos augimas leidžia garantuoti reikiamą gyvenimo lygį tiems, kurie ne dėl savo kaltės – dėl senyvo amžiaus ar ligos – nebegali tiesiogiai dalyvauti gamybos procese, nes tik ekonomikos pakilimas yra „vaistas“ nuo skurdo.

Valstybinio reguliavimo ribų problema

Šią problemą Erhardas vadina viena svarbiausių kuriant socialų rinkos ūkį. Jos reikšmingumą lemia „imperatyvus ryšys“ tarp ekonomikos našumo ir gyvenimo lygio. Praktiškai tai reiškia socialaus rinkos ūkio optimalaus funkcionavimo užtikrinimą, taikant liberalios ekonominės doktrinos principus. Tačiau socialaus rinkos ūkio kūrėjas nemano, kad valstybei turėtų tekti tik „naktinio sargo“ vaidmuo. Kartu jam tolina mintis, kad bandant padaryti visuomeninį-politinį ir socialinį gyvenimą tobulą, naikinant net smulkiausias „neteisingumus“ vis daugiau įsikišant valstybei, per daug lengvai nuklystama nuo natūralios daiktų tvarkos“.

Mąstydamas apie tai jis tiksliai apibrėžia metodologinę nuostatą: pirma – negalima operuoti tik absoliučiomis sąvokomis, antra – socialaus rinkos ūkio valstybinio reguliavimo problemos negalima tapatinti su komandinės-planinės valstybės intervencine politika, siekiančia tiesiogiai reglamentuoti piliečių veiklą.

Kai dėl pirmos nuostatos, tai Erhardas turi omenyje „ekonomikos tvarkymą nesivadovaujant sukauklėjusiu dogmatizmu“, reiškiančiu tam tikrą suvokimą, jog dėl politinių įvykių pasikeitusios sąlygos reikalauja, kad nenusižengiant principams būtų pakeisti ūkinės politikos metodai. Todėl, profesoriaus nuomone, saugant rinkos funkcijas, yra tiesiog būtina kai kuriuos palaidumo ir laisvės momentus pakeisti sąmoningu, planingu ir racionalių reguliavimu rinkai adekvaciomis priemonėmis.

L. Erhardo nuomone, teisingiau jį laikyti žmogumi, siekiančiu įvesti valstybinį planinį-komandinį ūkį, kurį jis vadino asocialiausiu iš visų, koks tik gali egzistuoti, nes socialiniu atžvilgiu atsiranda ne harmonija, o tironija, užmušanti asmenybę, o deklaruojama socialinė lygybė reiškia melagingą socialinės etikos supratimą, galų gale užkertantį kelią socialinės gerovės perspektyvai. Jis komandinės-planinės valstybės intervencinę politiką, siekiančią tiesiogiai reglamentuoti piliečių veiklą, vadina „vienu iš tragiškiau-

sių pasaulinės istorijos suklydimų“, nes toks valstybės kišimasis labai greitai „virsta smulkmeniška globa, diktatu ir spauda“ ir „galų gale, atsigręžia prieš tuos socialinius sluoksnius, kuriems ginti buvo sugalvotas šis dirbtinis kišimasis“ [2, p. 273]. Tačiau profesorius, atmesdamas valstybinį intervencionizmą į liberaliąją tvarką, valstybei palieka tam tikrą erdvę kištis į ekonomikos procesą. Bet šis kišimasis turi būti tikslinis, t. y. skirtas formuoti laisvos rinkos ekonomiką ir ne daugiau. Toks valstybės kišimasis į ekonomikos procesą, L. Erhardo manymu, yra ne tik galimas, bet ir būtinas. Ši laisvos rinkos ekonomikai prieštaraujanti akta socialaus rinkos ūkio kūrimo pradžioje jis pateisina socialios priesaikos vykdymu: „Kalbama apie apgalvotą žingsnį, gebantį padėti laikytis socialios priesaikos – aprūpinti vartotojus minimalios perkamosios galios sąlygomis iki tol, kol rinka pradės veikti visa jėga“ [2, p. 462].

Tačiau vėliau L. Erhardas pareiškia, kad būtina nustatyti ekonominės tvarkos ribas ir tai turi būti valstybės užduotis. Jos žinioje visos ūkinės politikos priemonės, leidžiančios be smulkmeniškios globos ir nepavergiant žmogaus skatinti įgyvendinti ekonomikoje ūkiniuos ir socialinius tikslus. Toks ne dirbtinis, o organiškasis valstybės kišimasis ne tik nepažeis rinkos funkcionavimo, o atvirkščiai: jeigu ateityje valstybė pradės siekti, kad visuomeninės privilegijos bei dirbtinės monopolijos netrikdytų ekonominių jėgų pusiausvyros ir kad liktų vietos pasiūlos ir paklausos žaidimams, tai rinka optimaliausiu būdu reguliuos visų ekonominių jėgų dalyvavimą, kartu koreguodama ir neteisingą valdymą. Pagal nustatytą ekonominę tvarką būtų garantuotas laisvos rinkos ekonomikos, laisvų jėgų, o kartu ir laisvas kainodaros, konkurencijos ir verslininko laisvės funkcionavimas.

Taigi L. Erhardo epochoje valstybė nevaidino klasikinio „naktinio sargo“ vaidmens. Ji kišosi į ekonomikos procesą. Kišosi tikslingai ir aktyviai. Tačiau tokio kišimosi pobūdis buvo tikslingai skirtas laisvos liberalios rinkos ekonomikai formuoti, jis neturėjo nieko bendro su totalitarizmu.

Laisvos rinkos ūkio laisva socialinė politika ir paternalistinės valstybės pavojus

L. Erhardo nuomone, laisva ekonominė ir visuomeninė santvarka, toks yra laisvas rinkos ūkis, suteikdama žmogui asmeninę laisvę, turi suteikti tokią pat laisvą socialinę politiką. Todėl pasirinkimo laisvės principą būtina pripažinti svarbiausiu socialinio aprūpinimo principu, teikiant pirmenybę asmeniškai pagalbai sau ir asmeninei atsakomybei [4, p. 2]. Pirmiausia tai taikytina „savarankiškiems“ piliečiams – verslo savininkams. Jie patys, savo nuožiūra ir savo atsakomybe, nesislėpdami už svetimos nugaros, privalo

įveikti rizikingas gyvenimo situacijas. Ir tai iš esmės atitinka pagrindines laisvo verslininko gyvenimo taisykles laisvos rinkos ūkio sąlygomis, kai esant plačioms verslo plėtojimo galimybėms savarankiškumas susitelkia į verslininko iniciatyvą ir atsakomybę. Tad tokia žymi rinkos ekonomikos savybė kaip ekonominė rizika, negali būti valstybės garantuojama. Verslo savininkai paprastai turi nuosavybę – savo įmonę, kuri savaime yra rimta apsauga.

Iš to seka, kad ypatinga socialinė apsauga yra būtina darbininkams ir tarnautojams, dirbantiems pagal samdą ir neturintiems jokios nuosavybės, o su tarnautojais, gaunančiais dideles pajamas ir užimančiais atsakingas ekonomikos arba administracijos srities pareigas, ji kuo mažiausiai susijusi. L. Erhardo nuomone, piliečių, kurie savo padėties ekonomikoje ir visuomenėje dėka savo jėgomis ir sugebėjimais gali patys pasirūpinti ateitimi, įtraukimas į privalomą valstybinį draudimą reikštų posūkį paternalistinės valstybės link“. Tai būtų „fatališka klaida“, kuri paverstų žmogų „socialiniu varžteliu“. L. Erhardas perspėja apie transformacijos į paternalistinę valstybę pavojų, nes visuotinis privalomas draudimas duotų neigiamus impulsus ekonomikai ir visai politinei santvarkai. O tai galų gale pakirstų santvarkos pamatus ir susprogdintų rinkos ūkį iš vidaus, nes „laisva ekonominė santvarka gali egzistuoti tik su viena sąlyga, kad socialiniame sektoriuje bus garantuotas laisvės, privačios iniciatyvos ir pagalbos sau maksimumas“ [2, p. 535].

Profesorius didžiuojasi, kad Federacinė Respublika pirmąją tarp pramoninių Vakarų valstybių pagal socialinio aprūpinimo sistemos rodiklius. Tačiau, jo nuomone, už jų kartais slypi tik išmokos ir subsidijos, kurios ne stiprina, o silpnina socialinę apsaugą. Todėl būtina padaryti viską, kad socialinė politika nebūtų paversta kūrybinio potencialo ir ekonomikos konkurentiškumo ipoteka ir susilaikyti nuo chaotiškų socialinių dotacijų plėtimo. Federacinė vyriausybė neatsisako visapusiškai rūpintis visuomeniniu gyvenimu. Viena pagrindinių socialinės politikos krypčių – parama platiems liaudies sluoksniams kaupiant nuosavybę ir turtą, nes tai geriausias asmenybės laisvės, savarankiškumo ir atsakomybės ramstis. Socialinės politikos tikslas – apsaugoti visas socialines grupes nuo valstybės išlaikytinio padėties. Ji turi būti organizuota taip, kad kiekvienas visuomenės narys jaustųsi laisvas pilietis, atsakantis už savo veiksmus ir poelgius*.

L. Erhardo perspėjimai apie paternalistinės valstybės pavojų pasiliko aktualūs visą socialaus rinkos

* L. Erhardas nurodo, kad šis principas užfiksuotas egzistuojančiame pensijų draudime: pensijų dydis priklauso nuo individualaus darbo indėlio.

ūkio kūrimo laikotarpį. Šią grėsmę stiprino ir tam tikra ydinga vokiečių pozicija šiuo klausimu: tauta politinių ir socialinių sukrėtimų laikotarpiais vardan saugos tvarkant piliečių gerovės, likimo ir senatvės klausimus tradiciškai reikalavo tvirto valstybės valdymo ir jos globos. Tačiau, L. Erhardo nuomone, žmogus, atsiduodamas visiškai valstybės priklausomybei, neįgauna saugos, o, priešingai, ją praranda. Individas savąjį „aš“ ištirpdo besielėje ir bedvasėje „skruzdėlių valstybėje“, kurioje nėra jokios erdvės laisvei ir individualumui. Nuo pat ekonominių reformų pradžios L. Erhardas ragina tautą mesti iššūkį visagalei valstybei ir tikisi, kad ateis toks laikas, kai vokiečiai pasakys pats sau: „man daugiau nebereikalinga valstybė, ir aš galiu kurti savo likimą, remdamasis savomis jėgomis ir pats už viską atsakyti“ [2, p. 537]. Tai būtų pati geriausia sauga, garantuojama paties individo, pagrįsta suvokimu, kad būtent jis pats nulemia savo likimą, remdamasis savo laimėjimais ir savo darbu.

Suformuota visuomenė – nauja socialaus rinkos ūkio kokybė

Septintojo dešimtmečio pradžioje profesorius L. Erhardas prakalbo apie prasidėjusią antrąją socialaus rinkos ūkio fazę ir objektyviai atsiradusį naujos šios santvarkos kokybės poreikį. Savo mintis jis konkretizavo 1965 m. XIII Krikščionių demokratų partijos suvažiavime pareikšdamas, kad pokarinis laikotarpis baigėsi. Pasikeitę tikslai jau nebeapsiriboja karo padarinių įveikimu ir būtina ieškoti naujos orientyrų sistemos, juolab kad svarbiausi praeities metodai ir svarbiausios socialaus rinkos ūkio įvedimo paskatos – nepritekliaus įveikimas ir grynasis augimas – jau atlėgo.

Pirmąją socialaus rinkos ūkio fazę L. Erhardas vertina kaip ekonominę-visuomeninę faktą, už kurio slypi didžiulė ekonominė revoliucija, kurios dėka Vakarų Vokietija per dvylika ekonominės reformos metų pasiekė tokių aukštų gamybos ir visuotinės gerovės standartų, kokių Europoje nėra buvę. Pasitvirtino idėja, kad socialinę pažangą įmanoma plėtoti „į taktą“ su verslo evoliucija, o ekonomikos liberalizacija gali būti įgyvendinta ne silpnųjų socialinių sluoksnių sąskaita.

Žymių giluminių kokybinių pokyčių įvyko ir pačioje Vakarų Vokietijos visuomenėje. Ji, turėdama skurdžias demokratijos tradicijas, sugebėjo sukurti „demokratiją, kurios nei ūkinėje, nei socialinėje sanklodoje nebėra nesutaikomų prieštaravimų“ [5, p. 31]. Didžiule vertybe tapo visuomenės ekonominio stabilumo ir vidinės pusiausvyros, kaip kardinalios politinės konstantos, vertinimas. Tuo remdamasis L. Erhardas prieina išvadą, kad giluminių socialinių konfliktų bei nesutaikomų ekonomikos ir socialinės politikos prieštaravimų epocha pasiliko praeityje. Be to

būtina atsisakyti klasikinio liberalizmo postulato, kad visuomeninių-politinių, tarp jų ir žmogiškų ir socialinių problemų prigimtis yra racionali, todėl jos sprendžiamos racionaliomis priemonėmis“. Jo nuomone, visi aukščiau, tarp jų ir socialiniai, imperatyvai yra dorovinės kilmės, todėl negalima iš akiračio išleisti dvasinių bei politinių procesų, o socialaus rinkos ūkio doktriną būtina papildyti ryžtinga visuomenine-politine programa. Ja ir turėjo tapti L. Erhardo „suformuotos visuomenės“ koncepcija. Tai naujo tipo valstybės teorinis modelis, pretenduojantis įveikti klasinės valstybės tradiciją ir tapti skirtingų socialinių grupių (klasių) bendradarbiavimo bei jų gerovės garantavimo politine-teisine organizacija, kurioje socialinio klausimo sprendimas nepaliktas savieigai.

Suformuota visuomenė sukurama ne pavieni akcija. Tai sudėtingas procesas, kuriam postūmį turėtų duoti žmonių nusiteikimas daryti tai, kas naujina jų gerovei pagal nuosavos naudos suvokimą. Suformuota visuomenė – jokiū būdu ne „filantropinė vizija“. Ji nesivadovauja idealizuotais vaizdiniais apie žmogų ir nėra laisva nuo poliariųjų interesų prieštaravimo, tačiau dabar jie pasireiškia ne kaip griovimo elementai, o kaip pastovios interesų pusiausvyros motoras visuotinio gėrio vardan“.

L. Erhardo nuomone, vokiečių visuomenė tokiam žingsniui potencialiai pasirengusi. Apie tai liudija gyvenimo praktika – Vakarų Vokietijos visuomenė, turėdama skurdžias demokratijos tradicijas, sugebėjo sukurti pavyzdinę demokratiją. Visiška ekonomikos liberalizacija įvyko neatkuriant pavojingų socialinių konfliktų ir ne silpnųjų socialinių sluoksnių sąskaita. Didžiule vertybe tapo visų visuomenės grupių ekonominio stabilumo ir vidinės pusiausvyros pripažinimas kardinalia politine konstanta. Šių procesų dėka įgautas istorinis patyrimas vokiečių visuomenėje pažadino ir sustiprino vienų nuo kitų priklausomumo suvokimą, vokiečių visuomenė prarado klasinį pobūdį. Dabar tai žmonių bendrija, aukščiau visko kelianti objektyvų rezultatą. Vadinas, objektyvaus rezultato siekimas tampa pagrindiniu interesų pusiausvyros konstravimo orientyru, kuriam pagrindinę energiją turėtų teikti būtina dorovinė visuomenės kokybė. Šiuo atveju ji suprantama kaip vidinis visuomenės narių gebėjimas be išorinės prievartos ir priežiūros pripažinti artimo teisę ir tuo remiantis įvesti teisinę socialinių santykių tvarką ir ją garantuoti. Taigi šis vidinis visuomenės gebėjimas savarankiškai tvarkytis turėtų tapti vienu pagrindinių harmonizacijos arba koegzistencijos principų. Tačiau Erhardas pažymi, kad čia vien gerų norų nepakanka ir ne veltui jis kalba apie tai, kad gerovės augimas žmones „prižemina“, nuteikia juos materializmui, todėl materialinės gerovės stiprėjimas dar negarantuoja harmoningo bendro žmonių ir tautų gyvenimo. Todėl būtina iš

vidaus atsinaujinti, ieškoti naujos gyvenimo prasmės ir sąvoką „visų gerovė“ užpildyti nauju, peržengiančiu materializmo ribas, turiniu. Ir šiuo atveju rinkos ūkis pasireiškia ne kaip mechaniškas, racionalus principas, o greičiau kaip „gyvenimo sanklodos bei tvarkos išraiška, pagrįsta įsitikinimais ir dorove, laisve ir teise“ [2, p. 537].

Deja, „suformuotos visuomenės“ koncepcija nesulaukė entuziastingo pritarimo. Jos sumenkinimo priežastis buvo gilių ekonomikos, politikos ir moralės savitarpio priklausomybių neįsisąmoninimas. Sainkingi profesoriaus kreipimaisi į gyventojus, papildantys jo „suformuotos visuomenės“ koncepciją, iš esmės buvo raginimai nepamiršti svarbiausių dorybių. Tačiau funkcinio, mechaniško ir vartotojiško mąstymo, perdėto egoizmo laikais apeliacija į etiką tesukėlė ribotą atgarsį. Tačiau, nepaisant nesėkmių, L. Erhardo socialaus rinkos ūkio doktrina buvo naujas etapas ieškant ekstremaliai-liberalios ekonomikos alternatyvos. Tarp „socialinių kolumbų“ jis užima vieną garbingiausių vietų. L. Erhardas nesiūlė visuomenei tobulų receptų ir nesijautė tiksliai žinąs, kas yra teisinga ir socialu. Vokietijos ekonominės legendos autorius neprisiskiria sau jokių nuopelnų. Anot jo, socialaus rinkos ūkio kūrimo laimėjimai liudija apie didžiulį vokiečių tautos žygdarbį, o jis tik padėjo nuo kelio nurinkti šiukšles.

Mūsų šiandieninė visuomenė kurdama rinkos ekonomiką taip pat bando atsakyti į panašius klausimus. Šiame sudėtingame darbe galėtume pasiremti profesoriaus patarimu, kad kiekvienas laikmetis siūlo savo būdus problemoms spręsti, tačiau būtina remtis istorinės sąmonės jėga, savo bei kitų tautų patirtimi. L. Erhardo optimizmas ir tvirtas įsitikinimas, kad jokia ekonominė situacija negali būti tokia beviltiška, kad ryžtinga valia ir sąžiningas visos tautos darbas negalėtų jos įveikti ir neatvertų kelio į socialinę gerovę, uždega ir teikia vilties.

Išvados

1. Socialus rinkos ūkis – atvira, palaikanti pamatinę liberalizmo prielaidą santvarka, įgyvendinanti kaip įmanoma didesnę ekonominę laisvę, tuo pat metu plėtojanti politinę ir visuomeninę santvarką, apimančią ne tik ekonominę sistemą, bet ir socialinę ir visuomeninę politiką.

2. Socialaus rinkos ūkio sąlygomis vystymasis, per paskutinius šimtą metų apibrėžtas kaip „socialinis klausimas“, tebėra aktualus ir nenustojo egzistavęs, nes tai to paties proceso tęsinys.

3. Pagrindinis socialios rinkos ekonomikos tikslas – susieti efektyvumą, pajėgumą ir didelį produktyvumą su socialiniu saugumu bei visuotine gerove – yra įgyvendinamas, jeigu ekonominė politika papil-

doma visuomenine bei socialine-politine programa.

4. Rinkos ekonomikai reikalinga veikianti demokratija, kurios ekvivalentas ji yra, o veikiančiai demokratijai būtina reikalinga socialinė taika, kurios jokiū būdu negalima pasiekti per savieigai paliktą ekonomiką. Todėl valstybė privalo nustatyti aiškias ekonomikos ribas, šalia ekonominės individo laisvės privalomai įvesdama ir socialinio saugumo dimensiją.

5. Laisvė, kaip aukštoji vertybė ir pamatinis konstitucinis santvarkos principas, turi savo kainą; ją galima tik atsargiai apriboti. Ji, kaip santvarkos forma ir principas, praktiškai neturi alternatyvos. Tačiau ši nuoroda negali būti jokia lengvata politiniam abejingumui ir pasileidimui. Todėl nuolat kyla atsakinga užduotis palaikyti pusiausvyrą.

Literatūra

1. Eucken W. Grundsätze der Wirtschaftspolitik. Tübingen, 1990.
2. Erhard L. Deutsche Wirtschaftspolitik im Sinne der europäischen Politik. Ludwig Erhard. Halbjahrhundert von Überlegungen. Berichte und Artikel. Berlin, 1990.
3. Bulletin des Presse – und Informationsamtes der Bundesregierung. 1956. No 8.
4. Gesellschaftspolitische Kommentare, 1965, No 7.
5. Der Spiegel, 16. IX. 1964.

Dalia Eidukienė

Social Market Economy Doctrine by Ludwig Erhard

Summary

The article discusses a successful rearrangement of the economy which was carried out in German Federal Republic. It's „godfather“ became Professor Ludwig Erhard whose personality combined whose theoretical knowledge and an experience of a head leader of economy. Drastic reforms were performed on his initiative and under his command. Thanks to these reforms defeated, ruined and disgraced during 10 postwar years Germany threw out ideological stereotypes and all schemes of planned economy into the dump of history. Besides that it presented to the world „an economic miracle“ which made Germany a prosperous and powerful state.

Socially orientated conception of market economy, always showing its best result during a short period of time, was raised into the rank of official GFR doctrine and become the basis of economic programmer or Christian Democrats Alliance.

The article tells about the neoliberalism credo's founder – Freiburg's School.

Particular attention is paid to Professor Walter Eucken and his social notions. Besides that it discusses the transformational problem of classical liberalism and shows social guides produced by Erhard.

The article pays attention to the role of the state in the terms of social market economy. It discusses the threats of father state.

The article presents Erhard's conception of „formed community“ and discusses it's parallels with the open community and legal state.

Dalia Eidukienė – Gedimino technikos universiteto Varslo vadybos fakulteto Filosofijos ir politologijos katedros docentė, humanitarinių mokslų daktarė.

Telefonas +370 5 2 74 48 67

Elektroninis paštas politologija@vv.vtu.lt

Straipsnis įteiktas 2001 m. birželio mėn.; recenzuotas; parengtas spaudai 2003 m. birželio mėn.